

Posudek na disertaci Mgr. Daniela Soukupa

Cikánství a jeho vztah k „naší vesnici“ v české literatuře 19. století

(Vladimír Svatoň)

Posudky na obhajované práce začínají obvykle konstatováním, že uchazeč pro své pojednání zvolil aktuální a potřebné téma. V tomto případě je snad lépe začít jinak: že si uchazeč zvolil téma problematičtější a vstoupil na nejistou půdu. Nikoliv snad nejistou ideologicky (pozitivní vztah autora k emancipačním snahám romské komunity je zcela jednoznačný), nýbrž metodicky: práce o „obrazu“ toho či onoho fenoménu v literatuře, konkrétně pak o „uměleckém zpodobování Romů“ (s. 32) tíhnou k tzv. mimetickému pojetí uměleckého díla, nebo přesněji řečeno k pojetí operujícímu představou o bezprostředním referenčním vztahu uměleckého textu k (domněle) objektivní skutečnosti. Autor si byl tohoto nebezpečí vědom a opakovaně zdůraznil, že „cikánství“ chápe jako „literární konstrukt“ (literární topos) a ne jako zprávu o skutečnosti, nebo jak sám prohlašuje ne jako „skutečné dějiny etnických a sociálních skupin označovaných v minulosti jako ‘cikáni’“ (pozn. na str. 42).

Ovšem velký díl sekundární literatury, s níž se autor musel vyrovnávat, se zabývá právě formulací a analýzou životních problémů cikánského etnika: výstižná je např. jeho polemika s „angažovanou imagologií“, která samozřejmě soudí o oněch „skutečných dějinách etnických a sociálních skupin označovaných v minulosti jako ‘cikáni’“. Autor charakterizuje výstižně stereotypy těchto soudů a jejich mechanické přenášení na autentickou zkušenost: snad by proto měl být zdrženlivější v užívání slov (s terminologickým nárokem) jako „skutečné dějiny“, „skutečná znalost věci“ (s. 38), „adekvátní poznání cizosti“ (s. 39), „pravdivost [...] vnímání cizího“ (s. 39). Každá konceptualizace zkušenosti obsahuje prvky narativního ztvárnění, jak mnohokrát proklamovala diskuse o historicismu. Problémem zůstává přiměřenost takovéto fabulace: jistě ji nelze vymezit kvantitativně, není možno hovořit o dovolené míře odchylek od skutečnosti, protože sama skutečnost je vždycky „ztvárněna“ a „vyprávěna“. (Nezdá se mi, že by Paul Ricoeur dospěl v tomto ohledu k pregnantnímu řešení.) Autor si také snad mohl položit výrazněji otázku po rozdílu mezi narací historiografickou (sociologickou, etnografickou) a uměleckou: stereotypy (tópoi) mají v každé z těchto oblastí jinou funkci a pravděpodobně i jinou podobu. Autor pojednává otázku v kapitole 1.6, přičemž se přiklání k názoru, že pro literárněhistorický popis není vhodným východiskem zřetel estetický, nýbrž pojem fikčnosti. Řekl bych, že distance mezi těmito pojmy je plodem jistého nedorozumění. Oba pojmy mohou být zavádějící: „estetický zřetel“ může být chápán jako vytváření kánonu umělecky hodnotných děl, fikčnost jako

absence referenčního vztahu ke „skutečnosti“ vůbec. Obé však není pravda: estetický zřetel neznamená hodnocení krásné či ošklivé, nýbrž modalitu percepčního postoje, nastavení vnímajícího subjektu (třeba „nezainteresovanou libost“), fikčnost znamená jiné nastavení referenčního vztahu nežli v textech věcných. Oba pojmy jsou tak vnitřně spřízněny, estetický zřetel je podmínkou fikčnosti a je jí nadřazen.

Cílem umělecké narace je reflexe „celkové vize světa“. Prvky narace mohou být posuzovány podle toho, jak se na „celkové vizi“ a její konstrukci účastní a jaká vize je v díle nabídnuta. Autor tuto souvislost cítí, když se odvolává na Doleželovu klasifikaci modalit fikčních světů (s. 37) a dospívá posléze k vlastní klasifikaci sedmi (jak sám praví „geologických“ či „archeologických“) vrstev vnímání cikánství či prostě sedmi možných výskytů cikánských motivů v literatuře: nastiňuje zde typologické rozvržení problematiky, které je patrně při studiu velkých epoch nebo civilizací pronikavější a přínosnější než studium genetické. Spolu s řadou postřehů o „zjevování“ cikánských motivů ve zmiňovaných dílech (veselicové motivy u Háalka, „ontologie“ dvou světů u Holečka) tvoří tato typologie nejčinnější přínos jeho práce a je jí třeba ocenit.

Domnívám se však, že by práci prospěl výraznější závěr. Při studiu zvolené problematiky nejde zjevně jen o cikánství: i z autorova výkladu je zřejmé, že je to problematika spřízněná s romantickým poutnictvím, vyvržeností, s kultem blouznění, zločinností, s dotekem numinózního (autor se případně odvolává na Rudolfa Otto), s exotickými úniky (v Německu měl tuto funkci obraz Itálie, ve Francii obraz Španělska nebo Itálie, v ruské literatuře to byl Kavkaz, v české meziválečné literatuře se nečekaně vynořila Podkarpatská Rus atp.). Motivy různosti, odlišnosti, cizorodosti, nezařazenosti, exotismu atd. nejsou záznamem empirické zkušenosti, nevznikají z pozorování postav odchylicích se od běžného životního stylu, ale jsou nepochybně bytostnou potřebou evropského duchovního života a souvisí s jeho nejhlubšími základy. Autor zmiňuje výstižně „křehkost“ evropské kultury (s. 45) jako zdroj její touhy po alternativním životním modelu. Takovou hypotézu je možno přijmout: racionalita evropské civilizace vzbuzovala vždy pochyby a jistou rozladěnost. Dalo by se dokonce říct, že ústředním tématem novodobého románu je náraz racionality na její hranice, deziluze, rezignace překročení mezí a odevzdání se chaosu (anebo naopak obava před důsledky a dobrovolný ústup do ústraní). Bachtinova teorie románu jako mnohohlasého žánru signalizuje totéž chápání. Řekl bych však, že Bachtin snižuje význam své teze genetickým pojetím mnohohlasosti: činí ji výrazem „města“, střetání různorodých kulturních fragmentů na jeho půdě, zatímco jde o sám problematický základ racionality (Thomas Mann si toho byl vědom jasněji). Autor disertace rozvedl tento problém mimo jiné

ve stručné zmínce o Lévinasovi a jeho mystériu „Druhého“ (s. 33 an.) jakožto možného klíče k pochopení fascinace cizotou. Musím ovšem podotknout, že jeho interpretace Lévinasova myšlení není podle mého soudu adekvátní: Lévinasův „Druhý“ není empirická bytost, můj soused ve školní lavici nebo v činžovním domě, nelze z jeho neproniknutelnosti vyvodit závěr, že se jím tedy nemusím omezovat, je to – řekněme – „metafyzický Druhý“, jinost jakožto princip, neznámo, které je za mým obzorem a kterému můžeme v tichosti naslouchat a před kterým se musíme pokořit. Zdá se, že tu evropská kultura dospěla jakožto jediná kultura k reflexi svých hranic, což jí snad přece jen zaručuje jistou, byť „křehkou“ výjimečnost.

Disertaci Daniela Soukupa doporučuji k obhajobě: pro obsáhlou znalost materiálu, bohatě doložená tvrzení, řadu konkrétních postřehů a citlivé vědomí o vzdálenějších souvislostech zvoleného tématu. Svě připomínky chápu jako možnosti dalšího uvažování o dané problematice.

Praha, 2.5.2011